

РЕЦЕНЗИЯ

на проф. д-р Иван Добрев, член-кор. на БАН
за трудовете на доц. д-р Мария Атанасова Йовчева,
с които тя участва в конкурса за професор по теология
(старобългарска книжнина и химнология),
обявен за нуждите на Богословския факултет
в Софийския университет “Св. Климент Охридски”
ДВ брой 7 от 2014 г., с. 102

Единствен участник в обявения конкурс е широкоизвестният в чужбина и у нас специалист по старобългарска химнография доц. д-р Мария Йовчева, понастоящем хабилитиран преподавател по църковнославянски език, старобългарска книжнина и химнология в Богословския факултет на СУ. След хабилитирането си за старши научен сътрудник по палеославистика през 2003 д-р Мария Йовчева продължава резултатните си проучвания предимно в областта на старобългарската химнографска текстология и съвсем наскоро обогати филологическата наука с монографията “Старобългарският служебен миней” (2014 г., 350 стр.). Тази книга, на която по-нататък ще се спра специално, следва да се разглежда, по същество и по желание на автора си, като хабилитационен труд в провеждания конкурс за професор. Тя трябва да получи подобаваща оценка тъкмо поради това обстоятелство. В списъка на представените от д-р Мария Йовчева публикации личат и заглавията на още две значими академически научни осъществявания, едното в съавторство с проф. Лора Тасева, в които тя има собствен внушителен и ясно различим дял. Това е издаването в старобългарски превод на Книгата на пророк Иезекиил — тълковна редакция (2003 г.) и “История на българската средновековна литература” (2008 г.; 2 изд. 2009 г.). В последната книга почти всичко, което се отнася до представянето на химнографията в нашата книжовна традиция, го дължим на участницата в конкурса. И двете гореспоменати издания бяха благосклонно посрещнати от палеославистичните кръгове у нас и в чужбина и положително оценени. След 2002 г., по-точно след

датата на хабилитацията си за доцент, д-р Мария Йовчева е автор и на повече от 30 самостоятелни научни статии отново на средновековна българска химнографска тема, и на поне още 10 статии пак със същата тематика в съавторство (предимно с проф. Лора Тасева). Всичко това е на страниците на престижни научни списания и сборници, отпечатани у нас, Австрия, Израел, Италия, Германия, Русия, Чехия, Македония, Словения. Покрай всичко друго тези публикации са и доказателство за перманентното участие на техния автор, д-р Мария Йовчева, в редица международни конгресни и конферентни изяви, където се радва на заслужено внимание. Не може да не се отбележи и впечатляващият брой (16) на международните или национални научни проекти из областта на палеославистиката, в които е участвала и продължава дейно да участва нашата химнографка. На два от тях тя е ръководител. За нейното безспорно научно присъствие (доклади на 47 международни форума освен още 24 на национално равнище) свидетелства и фактът, че д-р Мария Йовчева е член на Славянската библейска комисия при Международния комитет на славистите и на Американското общество за византийска музика и химнология. Внушителни факти, които биха достойно украсили всяка научна биография.

От казаното дотук, в което преобладаваха химноложките отбелязвания, не бива да се прави неверен извод, че усилията на д-р Мария Йовчева са били съсредоточени само в една сравнително тясна, строго специализирана, макар и благодатна за изследване област — текстовете на старото българско църковно песнопение. Не може да не се отбележи и нейният принос в библейската текстология, нейната значителна роля в издаването на една от пророческите книги (преславския превод на пророк Иезекиил), при което участницата в конкурса се е изявила като отличен библеист, палеограф, езиковед-лексиколог и едитор, качества, за което сред представената научна продукция не би било трудно да се подберат и приведат и други убедителни примери. Ценна и несъмнена изследователска черта на д-р Мария Йовчева е и нейната способност да работи самостоятелно с изворите и не на последно място — да се справя и с византийските текстоложки успоредици и със сродните проблеми на сравнителната текстология .

След тези предварителни бележки, които имаха за цел обективно да представят качествата на кандидата в общ план, пристъпвам към анализ на хабилитационния труд на д-р Мария Йовчева, посветен на старобългарските служебни минеи, на старобългарските преводни и оригинални песнопения в църквата по реда на календарно-неподвижните по-големи и по-малки християнски празници. Монографията е изключително актуална поради важните открития в тази област през последните десетилетия (за тях има немалък дял, в многобройни статии, и самата д-р Мария Йовчева), които засилиха и задълбочиха научния интерес, но послужиха и за повод на редица необосновани и неверни представи. Темата на хабилитационния труд е многозначима и за българската палеославистика, защото ранната славянска химнография е по същество старобългарска (нещо, което не се признава в еднаква степен навсякъде и от всички в научния свят, но което многократно се изтъква от д-р Мария Йовчева). Същевременно химнографията е много важен дял от нашата средновековна книжовност, а това изисква удвоени изследователски усилия, към които навременно и компетентно се е присъединила и участницата в конкурса.

Собствената ми оценка е следната. Книгата на д-р Мария Йовчева е сполучлив и в общ културно-исторически и филологически план неизбежен опит за плодотворен синтез, който някои напразно биха нарекли преждевременен, ако не и прибързан. Това никак не е така най-малкото по две съвсем основателни причини. Първа причина. И до днес не са монографично проучени (включително и палеографски, и езиково) и дори не са издадени със съответния лексиколожки и текстовокритичен коментар напр. Скопският, Добрияновият, Драгановият минеи. Би ли могло да се пристъпи към теоретично обобщаване преди споменатото текстово богатство да е предварително най-обстойно опознато и изчерпателно анализирано? Ако отговорът е отрицателен, направила ли е авторката на книгата, която не е могла, а и не е трябвало да чака научно несбъднатото до днес, сполучливия встъпителен ход, след като е заобиколила, поне като кодикология, най-същественото и най-представителното в нашата миноложка химнографска традиция? Нали то е и най-ранното косвено свидетелство (пряко

изобщо няма) за т. нар. служебни минеи в старобългарския X век. Не би ли следвало да се започне с опит за реконструкция на предполагаемия ранен календарен състав, като се върви от по-краткото към по-пространното, от по-старото към по-новото и от по-простото към по-сложното? Това би ни сблъскало с т. нар. агиографски координати (а те са и исторически) на старобългарската книжовност, които не са строго установени. Нека все пак не забравяме, че посочените ръкописи спадат към кръга на среднобългарските паметници от XIII в. При почти пълното отсъствие на по-ранни, дори от XII в., домашни химноложки състави и извори, те биха могли да са техни неизбежни заместници само в известен смисъл и в определени граници. Да, те ще ни помагат, но същевременно ще ни и пречат (не само поради собствената им пъстрота и нееднородност, но и поради възможни по-късни примеси и наслоения) да обозрем пълнотата и да вникнем в част от старобългарските химнографски тайни. Старобългарската химнографска действителност е била много по-ярка от собствения си среднобългарски отблясък и д-р Мария Йовчева, опряна на достатъчно познание и след всеотдаен труд, се е съобразила с това. Един от възможните изследователски пътища би бил към сравнително проучване на домашните химнографски паметници, с цел да се открият, доколкото това е възможно, и старинният им инвариант, и “почеркът” на отделните наши преводачи и книжовници в X в. Но подобно научно искане е, поне засега, нереалистично и особено днес, след като чрез усилията на много учени вече имаме достатъчна представа за изумителното разнообразие на нашия X в. Подчертавам, разнообразие във всяко отношение, но преди всичко множество на едновременни и неедновременни книжовни средища при липса на палеографско, правописно, говорно (диалектно), лексикално и граматическо единство в литературната практика. Бих добавил, и при допустимо разнообразие в певческата (музикалната) школовка и при многообразие на мелодиите, към които трябва да се нагажда текстът. Материята е изконно плуралистична, бих казал младограматическа, което би се отразило и на особеностите на реконструкцията. Нужно е да се отчитат и особеностите и на други стари славянски химнографски традиции, на първо място

руската и то в непрекъснатата съпоставка с българската. Не може да има монизъм в условията на стогодишно най-дейно собствено развитие в X в., за което среднобългарските паметници създават само частична представа. Това е втората основателна причина да подчертаем съществеността и целесъобразността на представения от д-р Мария Йовчева труд, който би могъл да се нарече и “Апология на старобългарския служебен миней”. Авторката е подложила на точна, аргументирана и справедлива критика всички чуждестранни учени, които поради непрецизност, предпоставени тези или неосведоменост са изразили съмнение в основополагащото значение на най-старите български певчески агиографски сборници по реда на неподвижните празници в тях.

Въз основа на сравнително ограничен материал (службите за месец декември), който дава достатъчна представа за цялото, д-р Мария Йовчева установява важни текстоложки факти и закономерности и изказва обосновани предположения, че е съществувал много ранен, по-ограничен старобългарски песенен състав, дело на Кирило-Методиеви ученици — той е включвал песнопения за най-важните календарни празници. Като богослужерна парадигма задължителните опорни дати, заедно с имената на светците, са посочени в добрите стари наръчници по византийска хронология и агиология (Рюл, Ерхард). Този религиозен репертоар би заслужавало да се съпостави, макар и само за сверка, с онова, което авторката е успяла да установи по свой собствен път. Всяка по-широко разпространена практика предполага и отделни непоследователности и различия, в случая и на византийска почва, на фона на постоянното и устойчивото в празничния календарен репертоар. С основание авторката отхвърля хипотезата, че преводът на пълния служебен миней е изцяло извършен в Русия през XI в., без да се отрича възможността за отделни преработки и допълнения на руска почва.

Делът за лексикалните разночетения е образец за филологическо умение, съчетано със стремеж към точност и пълнота и отлична библиографска осведоменост. Обаче при един немалък технически недостатък — квалифицираният читател, на когото често се налага да прави справки в предлагания труд, няма да има пред себе си тъй необходимия за речниково ориентиране

лексемен регистър (показалец) в края на книгата. Със същото високо качество (но и със същия недостатък) се отличава и анализът в главата, посветена на старобългарските композита. Едно от най-важните особености и тук е, че наблюденията и изводите на д-р Мария Йончева се отнасят не само към служебните минеи, но върху много по-широк химнографски корпус. Това се дължи на нейния завиден професионален опит, придобит при обследването на много широк кръг химнографски текстове, както и на творби, които спадат към други литературни жанрове. Особен интерес представляват случаите, в които гръцките думи се заменят с еднокоренни слова. Целта на д-р Мария Йончева навсякъде е все една — да се представи голямото преводаческо умение и високата филологическа култура на първите ни книжовници, някои от които са били и с висши духовни степени. Дълг на хабилитирания преподавател по старобългарска книжовност в Богословския факултет, който трябва да възпитава и патриотично, е да внушава на своите слушатели на колко високо стъпало е била още в края на IX в. българската религиозна мисъл (макар и само на попрището на литературното творчество). Убеден съм, че и в това отношение бъдещият професор Йончева сърцато и убедително ще изпълни предназначението си.

От чисто езиковедска и текстологическа гледна точка безспорно приносен е разделът за т. нар. *composita* (особено с изводите си), но като общ и целенасочен и същевременно конкретен подход още по-висока оценка заслужава главата “Към реконструкцията на комплекта старобългарски служебни минеи”. Тук особено добре проличава умението на д-р Йончева да работи със сложната славянска химнография, материя, в която има по-стари и по-нови български пластове, но и наслоения, които са възникнали при широката употреба на средновековните ни песнопения на руска почва. Не може да не се отбележат и познанията на авторката в областта на богослужебния типик, без каквито е невъзможно да се осъществи изследователски процес. Очевидно е, че по познаване на типикарската традиция и на агиологията д-р Мария Йончева превъзхожда своите чуждестранни опоненти, което е поредно доказателство за нейните научни възможности. Книгата включва и образцово

изследване, придружено с издание, на старобългарската служба за мъчениците Вит, Модест и Крескентия.

На многобройните статии на химнографска тематика, с които участницата в конкурса обогати нашата наука, няма да се спирам подробно. Методологично и съдържателно те са свързани с хабилитационния труд и само биха потвърдили вече създадената обща представа за участника в обявения конкурс.

В качеството си на официален рецензент и с пълна убеденост в необходимите качества на участника в конкурса, предлагам на почитаемото жури да присъди на доц. д-р Мария Атанасова Йовчева званието професор по старобългарска книжовност и теология.

София, 19 май 2014

Проф. Иван Добрев